

ЗМІНА ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ ТА ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ВУЛИЦЬ: ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ

У статті проаналізовано взаємодію оніма та суспільства й показано квалітативний вплив соціально-політичних чинників на формування місцевого ономастикону на прикладі урбанонімів колишньої НДР та сучасних найменувань вулиць у нових землях ФРН.

Ключові слова: колективна пам'ять, ономастика, соціолінгвістика, урбанонім, хвиля перейменувань.

У зв'язку з розвитком суспільства, внаслідок дії на онімну систему екстралінгвальних факторів – соціальної історії, економіки, етнокультурних особливостей, контактів і взаємовпливу мов та носіїв їх, дії норми чи стандартизації у цій системі відбуваються постійні трансформаційні процеси, виявлення яких «є необхідним для з'ясування загальних закономірностей ономастики» [1: 100].

Під урбанонімами розуміємо насамперед назви міських вулиць, площ, провулків, проспектів, бульварів [пор. 4: 3]. Тісна пов'язаність цього пласту онімної лексики з потребами суспільства зумовлює і пов'язаність їх із соціально-історичними, соціально-економічними та соціокультурними чинниками. Соціальність власних назв, зазначає Ю. Карпенко, опирається переважно не на мотивуючу основу, а на сам підбір імен та їх слововтір [2: 13]. Лінгвісти трактують оніми як дзеркало суспільної історії. Ще у праці „Теория и методика ономастических исследований” [6] (1986), крім загальнотеоретичних питань ономастики – поняття ономастичного простору, взаємозв'язку між різними рівнями ономастичної системи, особливостей процесу номінації розглядається і вплив соціального фактора на найменування внутрішніх міських об'єктів.

«Українські ономасти завжди говорили про важливість впливу соціальних чинників на склад, структуру та особливості функціонування українського ономастикону» [5:3]. Мовознавці розглядають ці проблеми на антропонімійному, топонімному, зоонімному, ергонімному матеріалі, «вивчається соціальна зумовленість трансформації ономастичного окремих регіонів», – зазначає М. Романюк [5: 3].

Зважаючи на те, що «зміна історичних епох особливо чітко відображається у змінах географічних назв внутрішньої території населеного пункту, що... особливо характерно для назв площ та вулиць» [3: 14], важливе місце у рамках дослідження онімних груп у такому контексті належить урбанонімам як елементам онімного простору, як уособленню «пам'яті міста» [13: 158]. Це зумовлює і актуальність нашого дослідження.

Об'єктом розвідки є урбаноніми колишньої НДР та теперішньої ФРН.

Оскільки предметом нашого аналізу є зміна найменувань вулиць у ФРН після падіння Берлінської стіни, звернемося до праць німецьких дослідників, зважаючи також на те, що проблема соціально детермінованої номінації висвітлена у низці розвідок. Так, соціолінгвістичні методи вивчення власних назв окреслені у статті «Soziolinguistische Methoden der

Namenforschung» (2004) В. Даменом та Й. Крамером; описано історію розвитку окремих методів та їх ефективності, розглянуто імена як індикатори приналежності до певного стану, визначено взаємозв'язок власних назв чи антропонімів з релігійними угрупованнями, іншомовні назви як індикатори суспільних груп (зокрема, у рамках топонімії, антропонімії). Ці дослідники вважають, що дуже бажаною є більша увага до соціального аспекту вивчення різних класів онімів. Вони також зазначають, що у розробці соціономастичних засад дослідження саме німецьких мовознавців відігравали важливу роль [18: 182].

У праці Адольфа Баха «Німецьке назвознавство» систематизовано результати «станового поділу» досліджень німецьких власних назв. У цій же розвідці йдеться про те, що актуальні у наш час основи соціономастики, які ще не стали загальноприйнятими, вперше були сформульовані першопрохідцем соціономастики, германістом та істориком з Ляйпцигу Гансом Вальтером в одноосібних працях «Вивчення назв як суспільствознавча дисципліна» (1965), «Соціолінгвістико-прагматичний аспект домінування та використання назв» (1972), «Про суспільствознавчі засади дослідження власних назв» (1973) та спільній з Йоганнесом Шультайсом роботі «Соціолінгвістичні аспекти власних назв» (1974), які згодом Ф. Дебус узагальнив у роботах «Методи та проблеми соціологічно орієнтованого вивчення власних назв» (1995) і «Соціолінгвістика власних назв» (1995), опрацювавши їх з урахуванням нових тенденцій.

Зважаючи на те, що урбаноніми віддзеркалюють не лише історію зростання міст, життя їхніх мешканців, звичаї, майнові відносини, а й локальну історію, стан заселення території [14], вказують на локально-історичні характеристики чи особливості населення (пор. *Handwerkerviertel – ремісничий провулок (квартал, Judenviertel – єврейський провулок (квартал)*), а й засвідчують політичні, економічні чи суспільно-релігійні зміни в урбанонімному просторі.

Сказане вище розглянемо на прикладі найменувань вулиць у колишніх землях НДР та впливу суспільних чинників на конкретний онімний пласт. Зазначимо також, що перейменування відображають політичні зміни та зміни у структурі населення; будучи частиною повсякденного життя, вони, за зміни систем та революцій, викликають підвищений інтерес.

Німецькі дослідники зазначають, що, подібно до пам'ятників, назви вулиць говорять про минуле. Зміни ж урбанонімів віддзеркалюють ставлення до пам'яті про це минуле у суспільстві. До певної міри це робить їх фігурами пригадування у колективній пам'яті мешканців конкретного місця. Нижче проаналізуємо на матеріалі урбанонімії вплив суспільних перетворень на колективну пам'ять населення нових федеральних земель після 1990 р., пам'ять, якою централізовано маніпулювали, і в яку постійно втручалася система Соціалістичної Єдиної Партії Німеччини (СЕПН).

І. Кюн, німецька дослідниця, що серед іншого вивчає і квалітативні параметри урбанонімікону цієї території, зазначає, що навіть через десятиліття після падіння Берлінської стіни політичні зміни віддзеркалюються у дискусіях про нові найменування у містах, що входили до складу НДР. Вона також стверджує, що, хоча імена вулиць не з'являються лише на короткотривалій час, упродовж останнього століття у німецькій історії фіксувалася велика кількість перейменувань [14].

Як відомо, серед назв вулиць кожного міста частина завжди пов'язана з шануванням конкретних осіб. Ф. Дебус та В. Зайбіке [8] зазначають, що, символічне значення власних

назв – відношення між потенціалом та зразком можливої ідентифікації – твориться шляхом присвоєння імені і часто цей вибір є обґрунтованим. К. Маттґайер зазначає, що імена мають семіотичний вимір, причому суспільствознавство та досвід щоденного життя залежно від суспільної групи визначає ідентичність [16].

Використання для іменування вулиць антропонімів, вшанування не лише особи, а й закріплення певної позиції щодо іменування, що розвинулися, зокрема, у XIX-XX ст., – це фактори, що запрограмовують нестабільність назв у результаті дії насамперед суспільних чинників. Як вказує дослідниця Б. Бауерфайнд [7], розпад політичних систем означає також занепад певних знакових систем, усі провідні взірці втрачаються, змінена мотивація спонукає номінаторів встановлювати нові назви.

Цікаву тенденцію щодо константності сили символічності назви виявив на прикладі найменувань аптек Ф. Гельфрїтґш [9]. На основі дослідження цих онімів у нових федеральних землях стверджує, що «пріоритет мають мотиви іменування з високим потенціалом символізування без політично забарвлених компонентів» [15]. Попри те, що кількість аптек у нових федеральних землях збільшилась удвічі, нові назви з функцією орієнтації (з додаванням географічного вказівника) обираються лише принагідно – *Apotheke am Lutherplatz, Bahnhofsapotheke, Apotheke im Ostseepark* чи *Apotheke im Saalecenter*.

Соціальні вмотивовані зміни в урбанонімії Східної Німеччини можна проілюструвати на конкретних прикладах, узятих з мас-медіа, зокрема, з періодичних видань, які віддзеркалюють дискусії про перейменування, зокрема, щодо тих антропонімів, що мотивують найменування вулиць.

Слід зазначити, що у XX ст., зокрема, у 30-90-их рр. минуле Німеччини характеризувалося значними історичними потрепаннями, що знайшло відображення і в урбанонімії. На честь німецької держави в усіх більших містах Німеччини вулиці носили імена канцлерів, генералів, полководців. Ще за життя Бісмарка існувало багато *Bismarkstraße*.

З приходом до влади націонал-соціалістів настала хвиля перейменувань щонайрізноманітніших вулиць у всіх містах Німеччини. У кожному місті були *Adolph-Hitler-Platz* чи *Hermann-Göring-Straße*. Імена осіб, що стояли біля витоків націонал-соціалістичного руху – *Горста Весселя, Дітріха Екарта* чи *Герберта Норкуса* також були зафіксовані у найменуваннях вулиць. Назви міст, які «повинні були бути повернуті до Рейху», були маніфестовані в урбанонімах – *Königsberger Straße, Klagenfurter Weg* [20].

Після 1945 року спостерігаємо наступну хвилю політично мотивованих перейменувань. Як зазначає І. Кюн [14: 307], назви повинні були бути денацифіковані, нейтралізовані чи по-новому маніфестовані. Дослідниця говорить також про повторні найменування, коли старі назви набувають нового переосмислення та перейменування, коли встановлюються нові пам'ятники. Вона також наводить приклад перекодування державної символіки на основі однієї вулиці у зміні її найменувань. Площа *Boleslaw-Bierut-Platz* (1951-1989) у Магдебурзі у 1989 р. була перейменована в *Universitätsplatz*; у час свого виникнення (1885 р.) це був *Kaiser-Wilhelm-Platz*, безпосередньо після закінчення Першої Світової війни впродовж короткого періоду це був *Friedensplatz*, у 1922 – 1933 рр. – *Staatsbürgerplatz*, 1933-1946 – *Kaiser-Wilhelm-Platz*, 1946 – 1951 р. – *Deutscher Platz*.

Експерт центру історичних досліджень у Потсдамі Міхаель Лемке [12] зазначає, що зміни найменувань вулиць завжди зумовлені політично. Він наводить такий приклад. Вулиця *Torstraße* у часи націонал-соціалізму називалася на честь тодішньої частини рейху

– Ельзас-Лотарингії *Elsas-Lothringenstraße*, в НДР – *Wilhelm-Pick-Straße*, а з 1994 року – політично нейтральну *Torstraße*.

Після II Світової війни у східній частині Берліна зникли назви, мотивовані не лише іменами націонал-соціалістів, а й особами, пов'язаними з імперією та капіталізмом. На території західної частини урбаноніми на зразок *Kurfürstendamm* чи *Kaiser-Wilhelm-Straße* збереглися.

Після 1990 року у багатьох місцях колишньої НДР зі зміною характерних для цього часового проміжку найменувань водночас нівелюється згадка про пануючий там режим. Офіційно пам'ять про НДР відходить у небуття. Відомо, що питання про походження назви вулиці для пересічного мешканця переважно є другорядним. Крім того, розуміння сучасною генерацією уподобань попередніх поколінь постійно зменшується, суспільні зміни відбуваються у пришвидшеному темпі.

Німецькі дослідники зазначають: колективна пам'ять стосовно пов'язаних із антропонімами урбанонімів як до, так і після 1990 року, залишається насамперед у мисленні тих, хто як ініціатор займався перейменуванням чи новим найменуванням внутріміських об'єктів передусім у часи НДР, значно менше після 1990 року.

У сучасному урбаноніміконі спостерігається два характерних явища, які співіснують та заслуговують на увагу. З одного боку, К. Маркс та Р. Люксембург, К. Лібкнехт і через 20 років після возз'єднання присутні у найменуваннях вулиць та площ східної частини Берліна. Там фіксуються як імена Рози Люксембург і Карла Маркса, так і Пауля фон Гінденбурга та Джона Кеннеді. У федеральній землі Бранденбург і тепер стандартом є вулиці Ернста Тельмана. За даними управління внутрішніх справ (Потсдам), немає статистики для усєї землі Бранденбург щодо частотності найменувань вулиць. Не існує точного переліку усіх перейменованих після падіння Берлінської стіни вулиць у самій столиці Бранденбургу – Потсдамі.

Цікаво, що і у так званих старих федеральних землях у багатьох міст є урбаноніми на взірець *Karl-Marx-Straße*, для прикладу, у Заарбрюкені чи Кьольні, у Мюнхені є *Karl-Marx-Ring*, у Гамбурзі – *Ernst-Thälmann-Platz*, тоді як у численних містах нових земель швидко зникли імена Тельманна, Леніна та Піка. Слід зазначити, що це не відбувається без опору: у засобах мас-медіа точаться гарячі дискусії щодо таких процесів. Тобто, якщо займатися перейменовуваннями «на око», то Роза Люксембург, Карл Маркс та Карл Лібкнехт можуть залишитися або ж урбанонім *Karl-Marx-Platz* може перетворитися у *Lustgarten* чи *Schloßplatz*.

Статистична служба федеральної землі Заксен-Ангальт у квітні 1999 р. повідомляла, що у цій землі ім'я Ернста Тельманна популярніше, ніж Томаса Мюнцера: «По усій землі, за статистикою, найчастіше вживаним урбанонімом є *Dorfstraße* (зафіксовано понад 1000 вулиць з такою назвою у цілій федеральній землі; набагато меншою кількістю номінованих об'єктів маніфестуються урбаноніми *Hauptstraße*, *Bahnhofstraße*, *Schulstraße* [17]. У найменуваннях вулиць найчастіше репрезентованим антропонімом є Ернст Тельманн; за даними медіа, він мотивує 166 урбанонімів. Меншою кількістю прикладів презентуються антропоніми *Мюнцер*, *Гьоме*, *Шіллер*.

Загалом же, для прикладу[11], у Дрездені були перейменовані близько 300 вулиць, мостів, площ; у Ляйпцигу – понад 500 вулиць, в окрузі Хемнітца – з-поміж 1377 – понад 111 вулиць змінили свою назву, у Гері – 60, у Радебойль – 99.

Історик Клаус Шрьодер із Вільного університету (Берлін) висловлює думку: «Поводження з дискусійними назвами вулиць є ознакою недостатньої волі до подолання минулого» [10]. На його думку, назви вулиць повинні відповідати цінностям демократії. Голова фракції ХДС Саскія Людвіх [10] зазначає, що саме у просвіченому, демократичному суспільстві важливо знати, які особистості криються за найменуваннями, що назвичайно сильно виявляють ідентичність – за урбанонімами. Вважаю неприйнятним, – продовжує вона, – що і через 21 рік після повалення диктатури СЄПН, – вулиці і далі називаються на честь злочинців комунізму – для прикладу, д-ра Курта Фішера.

Особливо великою на сьогоднішній день є кількість найменувань вулиць, пов'язаних із диктатором СЄПН, у сільській місцевості, – зазначено у цьому ж періодичному виданні [10]. Про таке явище веде мову й І. Кюн [14], зазначаючи, що у містечку Нойштат/Орла (Тюрингія) антропоніми – Е. Тельманн, А. Бебель, К. Лібкнехт, Г. Димитров залишилися в урбанонімах і після хвилі перейменувань.

Можемо погодитися з думкою дослідниці про те, що причиною спаду хвилі перейменувань що через два десятиліття після падіння Берлінської стіни є толерантність щодо тих, кого ушановували в минулому [14: 311]. Відомо, що коли традиційні урбаноніми, що закорінені в історії конкретного міста, насильно змінюються, то часто ці нові найменування існують не довше, ніж сама політична система, яка їх витворила. Ця дослідниця вважає, що це є причиною того, що часто у невеликих містах, для прикладу у Мюльгаузен, урбанонім *Leninstraße* поступається назві *Lindenbühl*, а *Puschkinplatz* – *Schloßplatz*.

На основі аналізу назв вулиць різних міст колишньої НДР можемо висловити твердження, що під впливом суспільно-історичних чинників урбаноніми цієї субсистеми розвивалися за революційною схемою. Революційність розвитку полягає у декомунізації урбанонімії та поверненні старих чи присвоєнних нових власних назв. Проте простежуються і реліктові оніми на зразок *Karl-Marx-Ring*, *Ernst-Thälmann-Platz*.

Тема урбанонімії, зміни її під вплив суспільних чинників залишається актуальною і надалі, адже і тепер, і у майбутньому постає потреба називати чи перейменовувати вулиці, вивчення ж цих змін і надалі забезпечуватиме дослідникам цінну інформацію для отримання відомостей про вияв цього впливу у конкретному соціумі.

Це зумовлює також перспективність подібних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галай О. Українська урбанонімія Закарпаття як предмет наукового дослідження / О. Галай // Науковий вісник Ужгородського університету 2007, серія: Філологія. Випуск 15. С. 100-104.
2. Карпенко Ю. А. О функциях собственных имен / Ю. А. Карпенко // Spoločenské fungovanie vlastných mien. – Bratislava, 1980. – s. 9-16.
3. Кидибиц Н. Й. Географічні назви у мовленні угорців міста Берегова та його околиць / Н. Й. Кидибиц : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2004. – 20 с.
4. Мезенко А. М. Урбанонимия Белоруссии / А. М. Мезенко : Автореф. дисс. ... д-ра філол. наук. – Минск, 1991. – 35 с.
5. Романюк М. І. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ-поч. ХХІ ст. / М. І. Романюк : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Чернівці, 2005 с. – 17 с.

6. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов; под. ред. А. П. Непокупного. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

7. Bauerfeind Bettina. Geplante Alltäglichkeiten. Straßennamen als politische Symbole. Symposium via Internet, 1997.

8. Debus Friedhelm/Seibicke Wifried. Reader zur Namenkunde II. Antroponymie. / Friedhelm Debus, Wifried Seibicke. – Hildesheim (Germanistische Linguistik, 129-130). – S. 377-401.

9. Hellfritsch Volkmar. Zur Benennung von Apotheken und Drogerien // Debus Friedhelm/Seibicke Wifried *Reader zur Namenkunde III., 1. Toponymie.* – Hildesheim (Germanistische Linguistik, 129-130). – S. 377-401.

10. <http://www.haz.de/Nachrichten/Wissen/Uebersicht/DDR-Strassennamen-polarisieren>

11. <http://www.sz-online.de/sachsen/ddr-lebt-in-strassennamen-weiter-904710.html>

12. <http://www.welt.de/regionales/berlin/article13762294/Die-politische-Geschichte-der-Strassennamen.html>

13. Koss G. Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik. Germanistische Arbeitshefte / Gerhardt Koss. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2002. – 248 S.

14. Kühn I. Umkodierung von öffentlicher Erinnerungskultur am Beispiel von Straßennamen in der neuen Bundesländern / Ingrid Kühn // Duden. Thema Deutsch. – Band 2: Name und Gesellschaft. Soziale und historische Aspekte der Namengebung und Namenentwicklung. – Dudenverlag, 2001. – S. 303-317.

15. Lehmann Christina. Sprachwissenschaftliche Untersuchung zur Motivation von Eigennamen am Beispiel der Apothekenbenennungen in den neuen Bundesländern / Christina Lehmann // Wissenschaftliche Hausarbeit. – Germanistisches Institut Halle, 1997.

16. Mattheier Klaus J. Ortsloyalität als Steuerungsfaktor von Sprachgebrauch in örtlichen Sprachgemeinschaften / Klaus J. Mattheier // Besch Werner/ Mattheier Klaus J., Hg. Ortsprachenforschung. Beiträge zu einem Bonner Kolloquium. – Berlin, 1985. – S. 139-157.

17. Mitteldeutsche Zeitung, 06. 04. 1999.

18. Namenarten und ihre Erforschung: Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. – Hamburg: Baar, 2004. – S. 173-183.

19. Weihnacht Helmut. Das Fortleben von Flurnamen in Straßennamen und Viertelbezeichnungen von großstadtnahen ländlichen Neusiedelgebiete / Helmut Weihnacht // Beiträge zur Namenforschung – Beiheft 23: Schützeichel, Rudolf (Hrsg): Giebener Flurnamen – Kolloquium 1.-4. Oktober 1984. Heidelberg: Winter, 1985. – S. 316-329.

20. Wessely Katrin. Veränderung von Eigennamen in der Sprachentwicklung in den neuen Bundesländern / Katrin Wessely // Wissenschaftliche Hausarbeit. – Germanistisches Institut Halle, 1994.

Стаття надійшла до редакції 19.08.14

Л. П. Билинская, кандидат филологических наук
Коллегиум-интернат «Знамение», Тернопольская область

ИЗМЕНЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО СТРОЯ И ПЕРЕИМЕНОВАНИЕ УЛИЦ: ОПЫТ ГЕРМАНИИ

В статье проанализировано взаимодействие онима и общества и демонстрируется качественное влияние социально-политических факторов на формирование местного ономастикона на примере урбанонимов бывшей ГДР и современных наименований улиц в новых землях ФРГ.

Ключевые слова: волна переименований, коллективная память, ономастика, социолингвистика, урбаноним.

L. Bilinska PhD
Boarding – school “Знамение”, Ternopil

THE CHANGE OF THE POLITICAL SYSTEM AND RENAMING OF STREETS: THE GERMAN EXPERIENCE

The article deals with the interaction of onyms and society and shows impact of social and political factors on the formation of local onomasticon on the example of urbanonyms of the former GDR and modern street names in the new regions.

Keywords: collective memory, onomastics, sociolinguistics, urbanonym, the wave of renaming.

УДК 81.37:811.11(045)

С. Чузу, кандидат филологических наук, доцент
Винницкий торгово-экономический институт
Киевского национального торгово-экономического университета, Винница

КОНЦЕПТОСФЕРА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА: ЛИНГВО-КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются особенности лингвистической репрезентации концептов как элементов концептосферы художественного текста, устанавливается набор реализующихся в художественном пространстве текста семантических признаков и семантика языковых средств, объективирующих концептуальный план модели художественной действительности. Автор описывает основные лингвистические и когнитивные факторы, влияющие на создание концептосферы художественного текста, и предпринимает попытку определить способы раскрытия его интерпретационного потенциала.

Ключевые слова: концепт, лингвистическая репрезентация, концептосфера художественного текста, модель художественной действительности, интерпретационный потенциал.

© С. Чузу, 2014